

LOVÁSZ ÁDÁM

Poszthumanizmus, gondoskodás, emberi komposztálás

Ápolás az antropocentrizmus után

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2024.4.6

ABSZTRAKT

Jelen tanulmányban a poszthumanizmus mint gondolkodási stílus egyik különleges alkalmazási területére hívom fel a figyelmet: a poszthumanista ápolás mint új etikai praxis lehetőségére. A modern betegápolás és beteggondozás intézménye a humanista ideológiai struktúra által meghatározott. Rendszerint olyan fogalmak kerülnek előtérbe az egészségüggyel kapcsolatos szakmai diskurzusokban, mint a „személy- és betegközpontúság”. A poszthumanista gondoskodás (posthuman care) hívei szerint téves az emberközpontú szemlélet. Az antropocén korszakban olyan természeti és társadalmi jelenségek idején élünk, amelyek szükségessé teszik a szemléletváltást. A poszthumanista gondoskodás túlmutat az emberi fajon: egy beteg bolygón képtelenség igazi „gyógyulásról” beszélni. Olyan gondoskodás szükségeltetik, amely áthágja az egyén- és emberközpontú egészségügyi rendszer határait. A humánkomposztálás lehetőségét vetem fel, mint planetárisan integrált poszthumanista gondoskodásgyakorlatot.

KULCSSZAVAK: egészségügy, gondoskodás, ökológia, poszthumanizmus

Jelen tanulmány számot vet a *poszthumanista ápolás* mint új etikai praxis lehetőségével. Ez a fogalom magyarázatra szorul, hiszen a modern betegápolás és beteggondozás intézménye *par excellence* humanista keretekben fogant, és – Magyarországon és másutt egyaránt – még mindig döntőrészt a humanista ideológiai struktúra által meghatározott. Rendszerint olyan fogalmak kerülnek előtérbe az egészségüggyel

kapcsolatos szakmai diskurzusokban, mint a „személy- és betegközpontúság”. A legelterjedtebb szemlélet értelmében még befogadóbbá, „ügyfél- és betegbarátabbá” vagy „személyközpontúbbá” kellene tenni a fennálló egészségügyi rendszert. Azonban a poszthumanista gondoskodás (*posthuman care*) paradigma hívei szerint alapvető módon téves az emberközpontú betegápolási szemlélet. Nem létezik elszigetelhető, atomisztikus emberi szubjektum („beteg”), amely megelőzné a kórházi ellátás folyamatának megkezdését: sokkal inkább hibrid konstrukció, intézményi és természeti összetevőkből megalkotódó „asszemblázs” az a lény, amelyet „betegként” kategorizál az egészségügyi rendszer. Olyan természeti és társadalmi jelenségek idején élünk, amelyek szemléletváltást tesznek szükségessé, beleértve a humanizmus mint hatalmi struktúra felszámolását. Az *antropocén* korszakban krízisek konvergenciáiról beszélhetünk (antropogénikus klímaváltozás, energiaválságok, geopolitikai feszültségek, pandémiák), amelyek felszámolják a bent/kint, társadalom/természet, ember / nem ember, szerves/mesterséges kategóriák ontológiai érvényét. Míg a modern, humanista betegápolás számára a gyógyítás folyamata egyén- és emberközpontú, addig a poszthumanisták egy holisztikusabb szemlélet fontosságára hívják fel a figyelmet. A gondoskodás és gondozás szükségképpen túlmutat az egyes betegen, de még az emberi fajon is: megannyi egyéb ágens – beleértve technológiai és biológiai tényezőket – is közreműködik a gyógyítás folyamatában, ám a poszthumanista gondoskodás hívei a planetáris dimenzió fontosságára is hivatkoznak. Egy beteg bolygón képtelenség bármilyen tényleges „gyógyulástról” beszélni; olyan gondoskodás szükségeltetik, amely áthágja az egészségügyi rendszer funkcióspecifikus határait. Tanulmányom végén az erdei temetkezés és a humánkomposztálás lehetőségét vetem fel, mint lehetséges konkrét, holisztikus, planetárisan integrált poszthumanista gondoskodásgyakorlatokat, amelyek keretében az egyén (mindig is porózus) testi határai mintegy megnyílhatnak az „ökológiaivá válás” irányába. Ez lehetővé teheti számunkra a bolygó biodiverzitásáról való posztumusz gondoskodást.

Egy beteg bolygón
képtelenség a gyógyulás.

A POSZTHUMANISTA SZEMPONTRENDSZER

Évtizedekkel a poszthumanista fordulatot megelőzően Charles Hartshorne amerikai teológus a humanizmust „a valóság legalacsonyabb és legmagasabb szintjeivel való szimpátián alapuló részvétel tagadásaként” definiálta (Hartshorne, 1937: 315). A humanizmus *az emberi faj szeparatizmusaként* jellemezhető: minden formájában az emberi faj kiváltságosságát, kitüntetettséget és egyedülállóan természetietlen voltát hirdeti. Noha számos pozitív vívmány köszönhető a humanizmusnak, például az emberi jogok vagy az emancipáció eszményei, ezek a gyakorlatban mindig valamely embercsoport javát szolgálták, tágabban pedig az emberi faj önzését. A felvilágosodással kiteljesedő modern humanizmus szükségképpen részrehajló, ez eredendő sajátossága (Braidotti, 2013).

„Emberiként” jellemezhető az a létmód, amelynek alanya azt képzei, hogy függetlenül magától a természeti meghatározottságok alól.

Csakis az emberi faj képes fenntartani és meghatározni magát munka révén, vélte még Locke és Marx (Lichtman, 1990). Ma már tudjuk, hogy ez téves nézet volt: a nyugati humanista örökség toxikus utóhatásai máig velünk élnek, a természethez való instrumentalizáló és pusztító szemléletmód alakjában. Az ökofeministák nézetében a humanizmus eredendően bűnös és elvetendő, mert a természet leértékelésével az elnőiesített természet fölötti „racionalista” férfiuralom intézményesülését tette lehetővé – valamint a nem egészen emberiként elkönnyvelt nők, munkásosztálybeliek és gyarmatosított népek elnyomását is (Kiss, 2022; Lovász, 2022; Merchant, 1980; Plumwood, 1993; Salleh, 2019). Ugyanígy az állati felszabadítás hívei a humanizmust és a tőle elválaszthatatlan „fajizmust” okolják a példátlan mértékű szenvedéssel együtt járó ipari állattartás kialakulásáért (Singer, 2019; Széplaky, 2023). Hasonlóképpen a növényi lét leértékelését, a „növényvakságot” is kritika tárgyává teszi a kortárs poszt-antropocentrikus filozófia (Borsos, 2018; Marder, 2013).¹ Ezenfelül a humanizmus a posztkolonialista szemlélet hívei szerint felelős az epiztemicídiumért (*epistemicide*), a nem nyugati tudásformák leértékeléséért, a tradicionális tudásformák háttérbe szorításáért (Bennett, 2007; Phiri, 2024). Annak érdekében, hogy kiléphessünk az emberi megismerőt kitüntető modern antropocentrizmusból, szakítanunk kell a „fehér epiztemológiával”, amely a számszerűsíthető, racionalizált tudás formájában monopolizálná és korlátozná a legitim(ként kezelt) ismeretek körét (Prescod-Weinstein, 2020).²

Jelen kontextusban a gondoskodás poszthumanista fogalmát kívánom kifejteni, tehát olyan típusú etikának a megalkotásához kívánok hozzájárulni, amely a gondoskodás fogalmát kitágítaná az emberi fajon túlra. Mire törekszik a poszthumanista gondolkodás? A poszthumanizmusnak számos irányzata létezik, ezek közül a leginkább említésre méltó a kritikai poszthumanizmus, a spekulatív poszthumanizmus és a nonhumanizmus (Horváth–Lovász–Nemes, 2019). Valamennyi irányzat jellemzője az antropocentrizmus, valamint az önmagában fennálló, tisztán emberi „lényeg” elvetése: ahogy Cary Wolfe fogalmaz, a poszthumanisták azt vallják, hogy „nem létezik tiszta választóvonal az emberi és nem emberi között” (Wolfe, 2018: 358). Minimális közös nevező az antropocentrizmus, vagyis az emberi kitüntetettség eszméjének az elvetése. Taktikáikban és módszereikben eltérő, ám normatív elkötelezettségeiket tekintve közös irányba mutató irányzatokról beszélhetünk tehát. A poszthumanizmus, emeli ki Francesca Ferrando, *szakítást jelent bármilyen kitüntetettséggel*: „...a poszthumanizmus túl van minden központosításon, abban az értelemben, hogy az érdeklődésnek számtalan területét, lehetséges fókuszát ismeri el; a középpontnak mint olyannak a legitimitását hatályon kívül helyezi, legyen szó hegemón vagy szubverzív centrumokról” (Ferrando, 2018: 400). Középpont nélküli világképet jelent. Miként Wolfe hangsúlyozza, a poszthumanizmus „poszt” jelzője nem jelenti azt, hogy a poszthumanisták hinnének az emberivel való visszafordíthatatlan „szakításban”. A poszthumanisták, ellentétben a transzhumanistákkal, nem hisznek

a nagy cezúrákban vagy bármilyen történelmi „haladásban”, ugyanakkor fenntartják a materializmus és realizmus téziseit: „...a poszthumanizmus az én értelmezésemben egyáltalán nem poszthumán abban az értelemben, hogy hinne bármilyen »utániségben« vagy a testi létünk meghaladásában – csak poszthumanista, abban az értelemben, hogy szembeszáll a testetlenség és autonómia fantáziáival, amelyeket magától a humanizmustól örököltünk” (Wolfe, 2010, xv). A poszthumanizmus minden változata tagadja az autonóm emberi szubjektum képzetét.

A kritikai poszthumanizmus hívei mindenekelőtt a humanizmushoz és a felvilágosodáshoz köthető modern emberfogalom felülvizsgálatára vállalkoznak. A kritikai poszthumanizmus bírálata tárgyává teszi mindenekelőtt „a liberális humaniz-

A gondoskodás folyamata túlmutat az egyénen, de még az emberi fajon is.

must, amely egy olyan társadalomképpel dolgozik, amelyben egyenlő helyzetben lévő autonóm cselekvők gyakorolnak racionális tudományos kontrollt mások felett”, valamint az ezzel szervesen összefüggő, eurocentrikusnak vélt emberképet (Bozalek et al., 2021: 3). Rosi Braidotti, a kritikai poszthumanizmus és poszthumanista feminizmus jeles képviselője „a tudat monokultúráinak felszámolását” jelöli ki átfogó célként az irányzat számára (Braidotti, 2021: 116). A felvilágosodás látszólag egyetemes érvényű emberképe mögött valójában hatalmi alakzatot, eurocentrikus ideológiát fedez fel: a nagybetűs Ember „állítólagosan absztrakt eszménye [...] valójában hímnemű. Ráadásul fehér, európai, jóképű és ép testű” (Braidotti, 2013: 24).³

Szemben a kritikai poszthumanistákkal a spekulatív poszthumanizmus hívei a jövőorientáltságot hangsúlyozzák: nem annyira a történetiség foglalkoztatja őket, hanem az olyan ténylegesen ember utáni szubjektivitás eljövételéről gondolkodnak, amely nyomokban sem fog hasonlítani az emberre. A folytonosságot és az ember továbbfejlesztését hangsúlyozó transzhumanistákkal szemben az „ember utáni” radikális másságát emeli ki David Roden: „...a spekulatív poszthumanizmus (SP) – nem arra vonatkozó normatív követelés, hogy milyennek kellene lennie a világnak, hanem metafizikai állítás arról, hogy milyen lehetne. A spekulatív poszthumanisták számára a poszthumánok olyan technológiai úton előállított létezők, akik már nem emberek. Az SP nem foglal állást a poszthumán életek etikai értékével kapcsolatban. Például nem az ember tökéletesedéseként vagy apoteózisaként értelmezi a poszthumánt” (Roden, 2018: 405). Végezetül a „nonhumanizmusként” vagy „nonhumán fordulatként” értelmezett irányzat már magában foglal egyéb rokon iskolákat, amilyen például Bruno Latour cselekvőhálózat-elmélete, az objektumorientált ontológia (OOO) és az új materializmus (Horváth–Losoncz–Lovász, 2019). A nonhumanisták közös jellemzője a humanista keretek *kívül*ről való kikezdésének igénye, nem emberi létmódoknak a gondolkodásba való bevonása révén: a nonhumanistákat nem a humanizmus belső ellentmondásai foglalkoztatják, mint a kritikai poszthumanizmus híveit, és nem meghaladni kívánják az emberiséget, mint a spekulatív poszthumanisták. Sokkal inkább azt kívánják bizonyítani a nem

emberi létmódok ágenciájáról való gondolkodás által, hogy az emberi mint olyan sohasem létezett zárt egységként (Porpora, 2017: 357). A nonhumanisták szerint *sohasem voltunk emberiek*.

E rövid összefoglaló aligha tekinthető átfogó képnek. Annyi mindenesetre megjegyzendő, hogy a poszthumanizmus három fő irányzata távolról sem antagonisztikus, és nem határolható el egymástól szigorúan. Noha eltérő szempontok és stratégiák mentén dolgoznak a különböző irányzatok tagjai, konkrét esetekben egybekapcsolódnak a szempontok. Mint látni fogjuk, noha a poszthumanista gondoskodásról szóló diskurzusokban rendszerint a kritikai variáns kerül előtérbe, a spekuláció mint módszer is rendre előfordul ezen etikai szakirodalmakban, továbbá a nonhumán élőlények és tárgyak ágenciájának a vizsgálódás körébe való bevonása is megfogalmazódik igényként. A *kritikai, a spekulatív és a nonhumán ágenseket előtérbe helyező szempontok szimbiózisát* figyelhetjük meg tehát a poszthumán gondoskodást övező diskurzusokban. Egy fenntarthatóbb, igazságosabb és posztantropocentrikus(abb) jövőkép kidolgozásában mindhárom regiszternek fontos szerep jut.

POSZTHUMANISTA ÁPOLÁS: EGÉSZSÉGÜGY A „COVIDOCÉN” IDEJÉN

A poszthumanizmus eredetileg az észak-amerikai irodalomtudományban jött létre, Ihab Hassan úttörő tanulmánya nyomán (Hassan, 1977).⁴ Mára azonban sokkal szélesebb alkalmazási területekre terjed ki a poszthumanista szempontrendszer: a szociológiától az urbanisztikáig, az építészettől a filozófián át a nemzetközi tanulmányokig széles palettáját találjuk a konkrét társadalmi jelenségekre és problémákra alkalmazott interdiszciplináris poszthumanizmusoknak (Cudworth–Hobden, 2011; Vaujany et al., 2024; Garcia, 2024). Többé nem tekinthető az irodalom- és kultúratudományokra korlátozódó neologizmusnak vagy divatnak a poszthumanizmus: a „poszthumántudományok” kreatív módon mintegy áthatják a különböző tudományterületeket.

A poszthumanizmus egyik legérdekesebb konkrét alkalmazási területe a betegápolás és beteggondozás. Elsőre aligha gondolhatnánk, hogy az egészségügy olyan terület lenne, ahol a poszthumanizmus termékeny módon alkalmazható. Emberek gyógyítására szakosodott társadalmi funkciórendszerrel beszélhetünk a modern egészségügy esetében, a látzólag leghumanistább szemléletű társadalmi intézmények egyikéről.⁵ Amennyiben jól finanszírozott, az egészségügy az egyéni és emberi egészség helyreállítására szakosodó rendszer, egyértelmű céllal – amely a gyógyítás (gondolnánk elsőre). Pontosan ezt az alaptételt kérdőjelezi meg a poszthumanista gondoskodás hívei: a 2020-as évekre a gondozással kapcsolatos szakirodalomban is megjelent a poszthumanista fordulat. Ez aligha tudható be a véletlennek; a Covid–19-pandémia rámutat a modern állam és a vele kapcsolatos jóléti rendszerek, így az állami egészségügyi rendszer fenntarthatatlanságára.

A koronavírus, zoonotikus eredetű patogénként, összefüggésbe hozható mind a globalizációval, mind az antropogénikus klímaváltozással (Harvard T. H. Chan, é. n.). Tudományos konszenzus áll fenn azt illetően, hogy a klímaváltozás felgyorsulása érdemben

növeli a zoonotikus eredetű pandémiák esélyét. Ennyiben a Covid–19 az antropocén mint geológiai korszak kórtünete is (Heyd, 2021).⁶ Noha sokfajta „cén” utótagú jelző nőtt ki az eredeti antropocén fogalomból (a magyar nyelvre lefordíthatók közül kiemelendő a „kapitalocén” és a „homogenocén”), jelen kontextusban kétségtelenül a legérdekesebb a „covidocén”, amelyet egy ápolástudományi szakfolyóirat cikkében fejtenek ki a szerzők. Jane Hopkins-Walsh, Jessica Dillard-Wright, Brandon Brown, Jamie Smith és Eva Willis szerint a covidocén kihívást jelent az ápolással mint intézménnyel szemben, és szükségessé teszi, hogy „a dolgok rendjét kibogozzuk és elfeledjük (*unlearn*) annak érdekében, hogy alternatív valóságoknak engedjünk teret a jelenben/jövőben”, továbbá „spekulatív világepítésre” van szükség (Hopkins-Walsh et al., 2022: 18). A poszthumanista ápolás szerzőink szerint pontosan a fantázia hiányát lenne hivatott pótolni utópikus lehetőségként, amely az ápolástudományt megnyithatja a nem emberi előtt. Visszatérő jelleggel hangsúlyozzák a „társadalmi igazságosság” kiemelt fontosságát, továbbá az „ápolói” és „beteg” státuszok történetiségét, ennyiben tehát a kritikai poszthumanizmus példájának tekinthetnénk cikküket. Ám legalább ennyire fontos szempont számukra a *spekuláció*: a tényleges jövőépítés számára nélkülözhetetlen eszközt látnak a fikció és „valóság” határát megbontó gyakorlatokban. Hopkins-Walsh és szerzőtársai szerint „a spekulatív etika affirmatív etika” (Hopkins-Walsh et al., 2022: 28). „Ápoláson” poszthumanista szemszögből „mindazon gyakorlatokat érthetjük [...] amelyeknek a segítségével fenntartjuk, folytatjuk és megjavítjuk a »világot«, hogy minden (létező) élhessen benne, amilyen jól csak tud” (Puig de la Bellacasa, 2017: 161). A covidocén a planetáris és az egyéni egészség összekapcsoltságát helyezi előtérbe.

Ugyanakkor nagyon nehéz elképzelni, hogy miként ültethető át a gyakorlatba a poszthumanizmus mint egyszerre kritikai és spekulatív etikai projekt. Olyan lépték-különbségekkel van dolgunk az „egyénként” kezelt beteg, a környezet és a bolygó mint egész kapcsán, hogy könnyen elveszhetünk az absztrakciókban.⁷ Hopkins-Walsh és szerzőtársai kiemelik, hogy a poszthumanista ápolásnak sokfajta perspektívát és tudásformát figyelembe kell vennie, miközben az emberi és nem emberi létmódokat és különbségeiket egyaránt tiszteletben tartja (Hopkins-Walsh et al., 2022: 22). Annie-Claude Laurin és Patrick Martin a poszthumanista gondozásról írott cikkükben kiemelik az olyan hatalmi viszonyok megkérdőjelezését, amilyen az ápoló/orvos/szakember, illetve a páciens/kliens/ügyfél kettőssége: a poszthumanizmusnak nézetük szerint minden hatalmi aszimmetria felszámolására kellene törekednie az emberi társadalmon belül is, projektjüket pedig „kritikai poszthumanizmusként” azonosítják (Laurin–Martin, 2024: 2). A kritikai poszthumanizmus, „miközben kétségtelenül politikai álláspont [...] alapvetően leginkább mégiscsak etikai jellegű. A gondozás motiválja – emberi és nem emberi létmódok gondozása” (Herbrechter, 2022: 22). Anélkül hogy Laurin és Martin cikkének radikális politikai élett el kívánnám vitatni, ezen a ponton is emlékeztetek a különböző poszthumanizmusok hibrid jellegére. Nem sokkal később ugyanis a szerzőpár a szubjektum nyitottságára hívja fel a figyelmet: „...a szubjektum a poszthumanizmus víziójában

nem szuverén, egyéni emberi létező, hanem társalkotás terméke, állati, emberi és gépi társak révén” (Laurin–Martin, 2024: 3). Márpedig ez – akárhogy is nézzük – *nonhumanista* pozíció: sohasem vagyunk tisztán emberek, mindig átfertőznek bennünket a nem emberi létezők is. A poszthumanista világgép értelmében minden létező kisebb vagy nagyobb mértékben hibrid entitásnak, *szimbiot*nak⁸ tekinthető, testi határaink pedig bizonytalanok és porózusak (Karpouzou–Zampaki, 2023).

Az Egészségügyi Világszervezet figyelmeztetése szerint 2020-ban a pandémiák korszakába léptünk (Economx, 2023).⁹ A covidocén velünk élő valóság, a poszthumanista gondozás pedig egalitárius és decentralizált választ ígér erre a kihívásra. Ahogy Simon Adam, Linda Juergensen és Claire Mallette fogalmaz: „...az emberiség beágyazottsága az élő és önszerveződő anyagba az emberit olyan tényezőként helyezi el, amely se nem kizárólagosan szervező, se nem szervezett” (Adam et al., 2021: 6). Szó sincs arról, hogy az emberiség rendelkezne a természet hatékony, racionális elrendezésének képességével: a természeti folyamatok fölötti technokrata uralom zsákutca, amely nem veszi tekintetbe ökológiai beágyazottságunkat és természetkulturális viszonyaink komplexitását.

Amikor az ápoló ellátja a beteget antibiotikummal, átmeneti határt szab bizonyos létmódoknak más lehetőségek fokozása végett; viszont ez a bináris döntés (kezeleni / kezeletlenül hagyni) eredendően hatalmi szempontok által áthatott, és elkerülhetetlenül kapcsolódik intézményi konstrukciókhoz, amelyek bizonyos állapotokat kórosként, másokat normálisként, egyes létmódokat kiiktatandóként, másokat pedig megőrzendőként kategorizálnak (Smith–Willis, 2020: 72). E kategóriák sohasem tekinthetők örök érvényűnek – a normális és kóros distinkciója maga is történetileg meghatározott (Canguilhem, 2004). A kritikai szempont érzékennyé tesz minket a hatalmi aszimmetriákra (az „ápolói” státusz rendszerint alacsony anyagi megbecsültséggel együtt járó, ám magas társadalmi presztízsű munkát jelöl világszerte), miközben nem feledkezhetünk meg a gondozás ökológiájáról sem, amely befolyásolja az egészségügyi rendszer hatékonyságát (is). A gyógyítás nyitott folyamat, „az afirmatív gondozás pedig sem a páciensről, sem az ápolóról nem szól kizárólagosan – sokkal inkább ezek konvergenciáiról és kölcsönös termelődéséről: ápoló, páciens, egyéb személyzet, család, orvosok, intézmények, környezet, idő, hely, történelem és... és...” (Smith–Willis, 2020: 72–73). Másként fogalmazva a gondozás nem ér véget a beteg test határainál: bolygónk egészére kiterjedő medikalizációt ígér a poszthumanista gondoskodás, szétfeszítve a domináns biomedikális szemlélet diszciplináris határait.

NONHUMÁN SZIMPÁTIÁK

Könnyen felvethető lenne a szkeptikus részéről, hogy ebben az esetben az ápolói szakma bizonyos képviselői mintegy túlterjesztik szűk, szakmai szemléletüket, és túlzott jelentőséget tulajdonítanak saját területüknek. Továbbá a poszthumanista gondozás átpolitizált volta is kelthet némi kételyt a cinikusabb olvasóban. Mindazonáltal fontos hangsúlyozni, hogy távolról sincs szó a kritikai szemlélet egyoldalú túltengéséről. Jessica

Dillard-Wright szerint a „radikális képzelet” legalább annyira fontos, mint a kritikai szempont, ennyiben tehát a spekulációnak is van helye a poszthumanista gondozás kialakulóban lévő elméleteiben (Dillard-Wright, 2022). Éppígy rendszerint megjelenik a nem emberi létmódokra való új érzékenység is. Míg a „személyközpontú” ápolás számára az egyéni beteg jelenti a figyelem középpontját, a poszthumanista gondozás kiemeli a holisztikus szemléletmód fontosságát.

A fentiek alapján kissé homályosnak és empirikusan kevésbé megalapozottnak tűnhet a poszthumanista gondozás mint paradigma, ezért kiemelten fontos konkrét példák bevonása az elemzés körébe. Ebben a vonatkozásban példaértékűnek tekinthető Barbara E. Gibson és szerzőtársainak *A posthuman decentring of person-centred care* [A személyközpontú gondozás poszthumán decentralizálása] című tanulmánya (Gibson et al., 2021). A személyközpontú ápolás (*person-centered care*) mint paradigma elégtelenségéből indulnak ki a szerzők. Humanitárius szándékai ellenére ez a típusú szemlélet képtelen megragadni a gondoskodás összefolyamatát: túlságosan adatközpontú, alárendelődik a pozitivistá, nyugati, biomedikális, „bizonyítékalapú” orvoslásnak, továbbá a személyt mint olyat „előre formált ágensként” kezeli. Ehelyett a szerzők a „poszthumán kísérletezés” fontosságát emelik ki (Gibson et al., 2021: 294). A poszthumán gondoskodás „az emberek és testek radikális nyitottságát” helyezné a középpontba (Gibson et al., 2021: 295). Másként fogalmazva: nem létezik atomisztikus szubjektum; a páciens teste valójában elrendeződés, az intézményi gyakorlatok és technológiák, valamint az ezekkel komplex módon kapcsolatba lépő ökológiák terméke. A szubjektum decentrálására van szükség, hogy realisabb képet kapjunk a gondoskodásról mint nyitott folyamatról. Egyáltalán poszthumanista szempontból mit jelentenek az olyan szavak, mint a „felépülés”, a „rehabilitáció” vagy a „képességfejlesztés”? Mi történik, ha nem egy kész, emberi szubjektumot helyezünk a gyógyítás középpontjába?

Szerzőink, akik közül többen is egy rehabilitációs központ alkalmazottjai, egy tizenhat éves fiút választottak elemzésük tárgyául, aki a Duchenne-féle izomdisztrófia (DMD) nevű betegségben szenved. Ez olyan jellegű izomsorvadás, amely – előre láthatóan még sokáig – a jelenlegi orvostudományi és technológiai feltételek mellett gyógyíthatatlan. A páciens kedvenc időtöltése online animesorozatok nézése. Állapota miatt nélkülözhetetlen számára a kerekesszék. Asszemblázst alkot a székkal, viszont aligha hagyhatjuk figyelmen kívül a vágyait. Az összkép korántsem ér véget a rehabilitációs klinika falainál, hiszen az alany elkerülhetetlenül összekapcsolódik az internettel mint virtuális hálózattal, számára az jelent egyfajta szökésvonalat:

„A szék-test-test-michael (a továbbiakban test-szék) animeasszemblázst alkot egy számítógéppel, amely neki örömet okoz. Egy másik vonal mentén az élvezetasszemblázs sajátos típusú test-széket hoz létre: a szék alanyi pozícióját. Az asszemblázs tehát valóságos, megtörtént cselekvés. Sok mindent tesz és csinál, majd szétválik, az alkotóelemek más alkotóelemekbe kapcsolódnak, hogy mást tegyenek és csináljanak” (Gibson et al., 2021: 300).

E mély empátiáról tanúskodó részletből is megtudhatjuk, hogy a poszthumanista szemlélet távolról sem dehumanizáló jellegű. A klinika számára problémaként kódolódnak a páciens vágyai, hiszen új székre van szüksége: ragaszkodik a szabadabb mozgáshoz, viszont ennek kockázatai vannak (vagyis leeshet). A szerzők kiemelik, hogy egy poszthumanista gondoskodásetikának minden elemet, az emberi és nem emberi tényezőket is integrálnia kell. Fontos a tárgyak jelenléte, a különböző típusú kerekesszékek, az alany otthoni környezete, de épp ennyire fontos az internet révén elérhető animesorozatok nyújtotta virtualitás mint szökvonal is: „...az anime által lehetővé tett virtuális élet a klinikán és a családi életben »problémaként« konstruálódik meg, amelyben a szék »bűnrészes«, ugyanakkor a test-szék mint folyamat egyúttal a mássá válásra nyitott affirmatív aktus is” (Gibson et al., 2021: 301). Az alany, amikor a jövőbeni munkalehetőségek kerülnek szóba, hevesen tiltakozik – nem kíván részt venni bármiféle munkában vagy továbbtanulásban, ezeket értelmetlennek tekinti, csakis animesorozatokat kíván nézni hátralévő éveiben. A poszthumanista gondoskodásnak a szerzők szerint igenis tekintetbe kell vennie a szubjektív vágyakat is, nem elvitatva jogosságukat, és elkerülve a biomedikális „paternalizmust” (Gibson et al., 2021: 301). Ebben a tekintetben a beteg fiú testének visszafordíthatatlan hanyatlása és az egészség vélt „romlása” is relativizálódik. Michael állapota várhatóan nem fog javulni, sőt, betegsége miatt teste egyre inkább felmondja a szolgálatot. De valóban mindent beárnyékoló tényezőként kellene tekinteni a halál közeledtét? Ha elvetjük az atomisztikus és statikus szubjektum képzetét, „a halál sem lehet végpont, hiszen nem létezik olyan individuum, aki meghalhatna” (Gibson et al., 2021: 302). Egységes Michael helyett számos, kisbetűvel írandó „michael” van, aki sokféle módon kapcsolódik (vagy sem) különböző hálózatokhoz. A „fogyatékkal élőként” kodifikált, biomedikálisan konstruált hivatalos „Michael” mellett az iskola és munka imperatívuszai elől a virtualitásba megszökő „kisebbségi” michaelék is fontosak, a poszthumanista ápolásnak pedig a szubjektivitásalakzatok eredendő töredezettségét is figyelembe kell vennie. A produktív, „normális” gyermekkor megtagadása az alany részéről akaratlanul is „elveti a jövőbeniség, önfenntartás és prevenció logikáit, amelyek a klinikai gyakorlatokat máig áthatják” (Gibson et al., 2021: 303).

Könnyen lehet, hogy a halál gyógyíthatatlan rémével szemben az internet is lehet tényleges vigaszt nyújtó gyógymód, virtuális halhatatlanság, amelyen belül szabadabban alakíthatjuk jövőtlen jövőképeinket, becsatornázott, bekapcsolt, decentrált szubjektivitásfolyamokként (Horváth, 2017). Miért kellene önátverésként, önámításként kezelni Michael szökéseit, és nem egyfajta önrehabilitációként, amely visszaadja neki az élete fölötti elveszített kontrollt? Távolról sem dehumanizáló a poszthumanista gondoskodás: lehetővé teszi a beteg ágenciájának visszaszerzését is. A poszthumanista ápolás nyitottságot jelentene a klinikai környezet falait meghaladó vágyak és létformák felé. Szemben a modern kórházzal, amely igyekszik sterilizálni s ezzel elszigetelni a testet a fertőzésforrásoktól, a poszthumanizmus realistább módon viszonyul a valóság hibrid jellegéhez: a test mindíg is porózus, és képtelenség egészen elszigetelni magunkat a vírusoktól

(Dasgupta, 2021). Nonhumán létezőkkel (kibernetikai hálózatok, kerekesszékek) közösen alkothat önmaga számára új, határokon átívelő életet Michael: „a leendés alkotja a gondoskodást, és hoz létre személyeket, a nyitottság bőségesen óvatos (*care-full*) etikája révén, amely érzékeny a másként élés produktív lehetőségeire. Amikor a gondoskodást csupán instrumentálisan közelítjük meg, ezzel a biomedikális klienst hiányként konstruáljuk meg, olyan testobjektumként, amely gondozásra szorul” (Gibson et al., 2021: 12). Szemben a főáramú biomedikális szemlélettel a poszthumanista gondoskodás etikája lehetővé teszi, hogy Michael helyzetével ne csupán együttérezhessünk, hanem elfogadhassuk, és visszaadhassuk neki ágenciáját, amelyet más létmódokkal közösen alkot meg, egy más életet, amely végtelenül továbbfolyik a vágyak hálózatain keresztül. Szükségtelen bármilyen klinikai végkimenetelt hozzárendelni Michael szökéseihez, miközben a halál nyomasztó jelenléte is relativizálódik.

KONKLÚZIÓ

KOMPOSZTÁLNI MAGUNKAT TERRAPOLISZBAN: A PLANETÁRIS GYÓGYÍTÁS ÚTJAI A MODERN EGÉSZSÉGÜGY UTÁN

Az antropocén és a vele összefüggő covidocén idején átértékelésre szorul a modern egészségügyi rendszer. Könnyen lehet, hogy olyan válsággal van dolgunk, amely hosszú távon romba döntheti az egészségügyi rendszereket. Valaha világos célokkal rendelkező, kimeneti és bemeneti modellek által leírható, szelektíven nyitott autopoietikus funkciórendszerként tekintettek az egészségügyi rendszerre (Cordon, 2013). Ahogy Donna J. Haraway feminista tudományfilozófus fogalmaz: „...az autopoietikus rendszerek nem zártak, gömbszerűek, determinisztikusak vagy teleologikusak; de nem is teljesen elég jó modellek” a mai világ leírásához; ehelyett be kell látnunk, hogy „a *poiészisz* szimbiózis, szimpoietikus, szimpozionális, mindig partneri viszonyban van benne minden, nincsenek kiindulási és később kölcsönhatásba lépő »egységek«” (Haraway, 2016: 33). A poszthumanizmus szakít az autopoietikus, szelektíven zárt rendszerek modelljével. Az önteremtésre és önmeghatározásra fektetett hangsúly helyett Haraway a kölcsönösséget és a hibriditást tekinti egy ténylegesen poszt-antropocentrikus világgép alapjának. Nincsenek diszkrét, zárt egységek.

A poszthumanista gondoskodást Haraway nyomán Hopkins-Walsh és szerzőtársai a „komposztálás” analógiájára gondolják el. Nézetük szerint „az emberi, nem emberi és emberen túli anyaggal való radikális és relációs rokonság tudatosításában segíthet, ha az ápoltakat komposztált, újjászülető testként képzeljük el” (Hopkins-Walsh et al., 2022: 30). Haraway esetében a „komposztálás” termékeny metafora, amely által elgondolhatjuk a mindig szükségképpen hibrid jellegű természetkulturális viszonyainkat. A komposzt létmódok sokféleségét jelöli, „zümögő, szűrő, szívó rajzás, és az emberi nem egy külön komposztakupacban van. Mi humusz vagyunk, nem *Homo*, nem *anthróposz*; komposzt vagyunk, nem poszthumánok” (Haraway, 2016: 55). Mint láthattuk, a poszthumanizmus távolról sem ember „utáni” világgépet implikál, sokkal inkább az emberit

kívánja visszailleszteni a világba. A technológiai utópiák jövőképei helyett a folytonosság és keveredés többfajú „Terrapolisza” tárulkozik fel a komposzt politikai és etikai metaforáján keresztül. Federica Timeto olvasatában „a társfajok társadalma komposztként áll össze – és bomlik le –, végül eltemetve a föld alá, a humuszba az emberi politika testét, amely mindig is a föld fölé törekedett” (Timeto, 2021: 324). A halál és a felbomlás többé nem mindenáron kerülendő biológiai végkimenetek, hanem termékeny módjai a természetkulturális folytonosságba való beilleszkedésnek.

Ennek tükrében a poszthumanista gondoskodás számára a páciens elhalálózása is más megvilágításba kerülhet. A domináns, adatalapú biomedikális paradigmában a gyógyítás kudarcaként könyvelik el a betegek elhalálózását: utóbbi kerülendő, hiszen rontja az egészségügyi rendszer statisztikáit. Viszont Haraway nyomán a poszthumanista gondoskodás köre kitágítható az emberi testen túlra is. *Halálomban is gondoskodhatok közös bolygónk biodiverzitásáról*. „Terra pluriverzumában” a tetem nem szűnik meg produktívnak lenni (Haraway, 2016: 11). Otthont adhatunk új fajoknak, és elősegíthetjük a talaj regenerálódását. Joshua T. Barnett szerint ökológiai polgárokká tehet minket a koporsómentes humánkomposztálás mint etikai gyakorlat: „...a komposztálás produktív. A komposztakupacokban a dolgok és lények átalakulnak. Mássá válnak. A testek összekeverednek, és földet csinálnak. Az emberi komposztálás visszahúz bennünket a föld közösségébe, mint egyszerű tagokat és polgárokat” (Barnett, 2018: 27). Erre vonatkozóan magyarországi kontextusban kiemelendő a tatai Emlékerdő kezdeményezése. Itt az elhunytak hamvait lebomló urnákban temetik el az erdőben. Noha a létező magyar jogszabályok és közegészségügyi rendelkezések még nem teszik lehetővé, elképzelhetünk olyan jövőt is, amelynek keretén belül az emberi tetemek organikus lebomlásának is helyet ad a társadalom – a megfelelő tiszteletadás mellett. Önmagunkat hagyni felbomlani, ajándékká tenni, a másikat szolgáló táplálékká alakulni: mi ez, ha nem gondoskodás, részvét és szeretet?

Végjegyzet

- 1 Megemlítendő a Fugában 2023 óta zajló „Növényvakság” beszélgetéssorozat, amely produktívan körüljárja a növényvakság fogalmát a legváltozatosabb közelítésekben, hozzáférhetővé téve a magyarországi nyilvánosságnak e diskurzust.
- 2 Ebből persze nem következik, hogy a „szubaltern” szubjektivitáspozícióknak mindig, minden körülmények között igazat kell adni, „mindössze” a különböző – emberi és nem emberi – pozicionalitások közötti hierarchiák kilapítása a célja a poszthumanista nézőpontnak, amelynek része az episztemológiák közötti hierarchiaviszonyok felszámolása. Ennyiben egy „lapos ontológiának” feleltethető meg, amely számos tekintetben a premodern animista kultúrkörök világképeinek analógiájára gondolható el, anélkül hogy a kettő közé problematikus egyenlőséget tennénk (Dovchin et al., 2023).
- 3 Minden univerzalizmus hamisságának a belátásához persze nem szükséges kizárólag feminista álláspontot vallanunk. Max Stirner nyomán azt is mondhatnánk, hogy az Ember mint olyan regulatív eszme, amelynek nevében elnyomja a konkrét egyént a hatalom. Stirner a humanizmuskritika korai képviselőjének is tekinthető: Braidotttól némileg eltérő hangszerelésben ugyan, de szintén elveti a liberális humanizmus univerzalista emberképét (Newman, 2002). Az Ember mindkét gondolkodó számára holt absztrakció, amely a valóságos szubjektivitást gúzsba köti. Michel Foucault-nak az „ember haláláról” szóló tézise pontosan ugyanezt az aspektust emeli ki: a humanizmus szubjektuma narcisztikusan zárt diszkurzív absztrakció, amely meggátol bennünket önmegvalósításunkban (Foucault, 2000).
- 4 Magyarországi kontextusban is az esztétika és irodalomtudomány kereszteződésében érkezett a tudományos mezőbe a poszthumanista gondolat. Mérföldkőként említendő Nemes Z. Márió *Képkalkoló elevenség* című kötete (Nemes, 2015), valamint a *Helikon* című irodalomtudományi folyóirat „Poszthumanizmus” lapszáma 2018-ban, továbbá *A poszthumanizmus változatai* című kötet (Horváth–Lovász–Nemes, 2019). Utóbbi az interdiszciplináris nyitást célozta meg, azóta pedig magyarországi vonatkozásban is átlépte a diszciplináris határokat a poszthumanista diskurzus. A „poli-poszthumanizmus” fogalma mintegy magába integrálja ezt a típusú tudományközi sokszólamúságot (Bartha–Horváth, 2024).
- 5 Noha persze megjegyzendő, hogy elsősorban vallási eredetű az egészségügy. Például a kórház mint intézmény a korai kereszténységre vezethető vissza. Ám a zsidó-keresztény hagyomány teocentrizmusa mára kevésbé jellemző rá, mint korábbi korokban. A gondoskodó, ugyanakkor autoriter Isten tételezése érdemben befolyásolta az ápolás történetét, erre vonatkozóan viszont jelen keretek között nem áll módunkban bővebben reflektálni. (Egy történeti áttekintésért lásd: Ferngren, 2016).
- 6 „Antropocénnek” egy olyan földtörténeti korszakot jelölnek az Anthropocene Working Group keretén belül dolgozó természettudósok és társadalomtudósok, amelyben az emberi tevékenység nem szándékolt következményei globális léptékűvé válnak (Horváth, 2021). A fogalmat persze sok vita övezi, és 2024-ben nem szavazta meg a használatát az International Union of Geological Sciences (IUGS) – mégis termékeny gyűjtőfogalomná vált. Sőt, Peter Langford és Saul Newman szerint egyenesen az aktuális történelmi korszakunk meghatározó metafizikai fogalmává nőtt (Langford–Newman, 2023).
- 7 Ha az Ember üres absztrakció, akkor a „Bolygó” szintűgy a minden különbséget feloldó univerzalizmus hordozójává válhat. Miként nem létezik egyetlen ember, úgy egyetlen Föld sem létezik, sokkal inkább sokfajta módon belakott „földek” sokaságairól beszélhetünk – elvgre az ökológiai válság nem mindenkit érint egyforma súlyal.
- 8 A szymbiont fogalma Lynn Margulis biológustól származik (Margulis, 2000).
- 9 Erre vonatkozóan viszont aligha tekinthető kielégítő megoldásnak a létező kormányzási struktúrák kiterjesztése: a „biomedikális Leviatán” intézményesítése csupán elmélyítené a létező egyenlőtlenségeket és diszfunkciókat, amelyek már a nemzetállamok szintjein is jelentkeznek, a biohatalmi koncentrációról nem is beszélve (Gjerde, 2024; Horváth–Lovász, 2023; Nemes, 2023).

Felhasznált irodalom

- ADAM, SIMON – JUERGENSEN, LINDA – MALLETTE, CLAIRE (2021): Harnessing the power to bridge different worlds: An introduction to posthumanism as a philosophical perspective for the discipline, *Nursing Philosophy*, 22 (3), e12362. DOI: <https://doi.org/10.1111/nup.12362>
- BARNETT, JOSHUA T. (2018): On dying ecologically in the Anthropocene, *The Ecological Citizen*, 2 (1), 23–29.
- BARTHA ÁDÁM – HORVÁTH MÁRK (2024): Az idegenség csápjai. Bevezetés, in BARTHA ÁDÁM – HORVÁTH MÁRK (szerk.): *Poli-P. Poszthumán Perspektívák*, Budapest, Kijárat, 7–24.
- BENNETT, KAREN (2007): Epistemicide! The tale of a predatory discourse, *The Translator*, 13 (2), 151–169. DOI: <https://doi.org/10.1080/13556509.2007.10799236>
- BORSOS ÉVA (2018): A vajdasági magyar pedagógusok növényismerete, *Képzés és Gyakorlat: Neveléstudományi folyóirat*, 16 (4), 49–58. DOI: <https://doi.org/10.17165/TP.2018.4.5>
- BOZALEK, VIVIENNE – ZEMBYLAS, MICHALINOS – TRONTO, JOAN C. (2021): Introduction, in BOZALEK, VIVIENNE – ZEMBYLAS, MICHALINOS – TRONTO, JOAN C. (szerk.): *Posthuman and Political Care Ethics for Reconfiguring Higher Education Pedagogies*, London, Palgrave Macmillan, 1–13. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003028468-1>
- BRAIDOTTI, ROSI (2013): *The Posthuman*, Cambridge, Polity.
- BRAIDOTTI, ROSI (2021): Posthuman feminism and gender methodology, in BROWNE, JUDE (szerk.): *Why Gender?*, Cambridge University Press, 101–125. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108980548.007>
- CANGUILHEM, GEORGES (2004): *A normális és a kóros*, Budapest, Gondolat.
- CORDON, CHARISSA P. (2013): System theories, An overview of various system theories and its application in healthcare, *American Journal of Systems Science*, 2 (1), 13–22.
- CUDWORTH, ERIKA – HOBDEN, STEPHEN (2011): *Posthuman International Relations, Complexity, Ecologism and Global Politics*, London, Zed Books. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781350221857>
- DASGUPTA, ARNAB (2021): Viral entanglements, Pandemic, planetarity and new materialist response, *Sanglap: Journal of Literary and Cultural Inquiry*, 8 (1), 20–40. DOI: <https://doi.org/10.35684/JLCI.2021.8102>
- DILLARD WRIGHT, JESSICA (2022): A radical imagination for nursing: Generative insurrection, creative resistance, *Nursing Philosophy*, 23, e12371. DOI: <https://doi.org/10.1111/nup.12371>
- DOVCHIN, SENDER – DOVCHIN, ULEMJ – GOWER, GRAEME (2023): The discourse of the Anthropocene and posthumanism: Indigenous peoples and local communities, *Ethnicities*, 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1177/14687968231219778>

- ECONOMX (2023): A világ nem tudna kezelni egy újabb pandémiát, *Economx*, 2023. 11. 01., <https://www.economx.hu/gazdasag/pandemia-globalis-valsagkezes-felkeszultseg.779651.html> (letöltve: 2024. 09. 24.).
- FERNGREN, GARY B. (2016): *Medicine and Health Care in Early Christianity*, Baltimore, Johns Hopkins University Press. DOI: <https://doi.org/10.1353/book.3348>
- FERRANDO, FRANCESCA (2018): Poszthumanizmus, transzhumanizmus, antihumanizmus, metahumanizmus és az új materializmusok: különbségek és viszonylatok, *Helikon*, 64 (4), 394–405.
- FOUCAULT, MICHEL (2000): *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*, Budapest, Osiris.
- GARCIA, MARK (szerk.) (2024): *Posthuman Architectures. Theories, Designs, Technologies and Futures*, Hoboken, Wiley.
- GIBSON, BARBARA E. – GIBSON, JOANNA K. – FADYL, GARETH TERRY – WATERWORTH, KATE – MOSLEH, DONYA – KAYES, NICOLA M. (2021): A posthuman decentring of person-centred care, *Health Sociology Review*, 30 (3), 292–307. DOI: <https://doi.org/10.1080/14461242.2021.1975555>
- GJERDE, LARS ERIK LØVAAS (2024): Biopolitical Leviathan: Understanding state power in the era of COVID-19 through the Weberian-Foucauldian Theory of the state, *Theoria*, 71 (178), 48–74. DOI: <https://doi.org/10.3167/th.2024.7117803>
- HARAWAY, DONNA J. (2016): *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*, Durham, Duke University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv11cw25q>
- HARTSHORNE, CHARLES (1937): *Beyond Humanism. Essays in the New Philosophy of Nature*, Chicago, Willett, Clark & Company.
- HARVARD T. H. CHAN (é. n.): *Coronavirus and Climate Change*, Boston, Harvard T. H. Chan, <https://www.hsph.harvard.edu/c-change/subtopics/coronavirus-and-climate-change/> (letöltve: 2024. 09. 04.).
- HASSAN, IHAB (1977): Prometheus as performer: Toward a posthumanist culture?, *The Georgia Review*, 31 (4), 830–850.
- HERBRECHTER, STEFAN (2022): Critical Posthumanism – An overview, in HERBRECHTER, STEFAN – CALLUS, IVAN – ROSSINI, MANUELA – GRECH, MARIJA – BRUIN-MOLÉ, MEGEN DE – MÜLLER, CHRISTOPHER JOHN (szerk.): *Palgrave Handbook of Critical Posthumanism*, London, Palgrave Macmillan, 3–26. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-04958-3_66
- HEYD, THOMAS (2021): Covid-19 and climate change in the times of the Anthropocene, *The Anthropocene Review*, 8 (1), 21–36. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053019620961799>
- HOPKINS-WALSH, JANE – DILLARD-WRIGHT, JESSICA – BROWN, BRANDON – SMITH, JAMIE – WILLIS, EVA (2022): Critical posthuman nursing care: Bodies reborn and the ethical imperative for composting, *Witness: The Canadian Journal of Critical Nursing Discourse*, 4 (1), 16–35. DOI: <https://doi.org/10.25071/2291-5796.126>

- HORVÁTH MÁRK (2017): *A halál nekromediális szimulációja. Elmúlás és gyász a digitális technológiák korában*, Szombathely, Savaria University Press.
- HORVÁTH MÁRK (2021): *Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkulturális viszonyok*, Budapest, Prae.
- HORVÁTH MÁRK – LOSONCZ MÁRK – LOVÁSZ ÁDÁM (2019): *A valóság visszatérése*, Újvidék, Forum.
- HORVÁTH MÁRK – LOVÁSZ ÁDÁM (2023): Az emberi állapot medikalizációja: biopolitika COVID-19 előtt és alatt, *Replika*, 129, 43–64. DOI: <https://doi.org/10.32564/129.2>
- HORVÁTH MÁRK – LOVÁSZ ÁDÁM – NEMES Z. MÁRIÓ (2019): *A poszthumanizmus változatai. Emberi, embertelen és ember utáni*, Budapest, Prae.
- KARPOUZOU, PEGGY – ZAMPAKI, NIKOLETA (2023): Introduction. Towards a symbiosis of posthumanism and environmental humanities or paving narratives for the symbiocene, in KARPOUZOU, PEGGY – ZAMPAKI, NIKOLETA (szerk.): *Symbiotic Posthumanist Ecologies in Western Literature, Philosophy and Art. Towards Theory and Practice*, Lausanne, Peter Lang, 11–41. DOI: <https://doi.org/10.3726/b20590>
- KISS KATA DÓRA (2022): Hogyan azonosul a nőiség a természettel a társadalmi képzeletben. Az ökofeminista gondolkodás hasznáról, *Kellék*, 66, 37–54.
- LANGFORD, PETER – NEWMAN, SAUL (2023): *Order, Crisis, and Redemption. Political Theology After Schmitt*, State University of New York Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781438493459>
- LAURIN, ANNIE-CLAUDE – MARTIN, PATRICK (2024): Thinking through critical posthumanism: Nursing as political and affirmative becoming, *Nursing Inquiry*, 31 (1), e12606. DOI: <https://doi.org/10.1111/nin.12606>
- LICHTMAN, RICHARD (1990): The production of human nature by means of human nature, *Capitalism Nature Socialism*, 1 (4), 13–51. DOI: <https://doi.org/10.1080/10455759009358399>
- LOVÁSZ ÁDÁM (2022): Az ökofeminista és a krokodil esete: A „hússá válás” mint extrofenomenológiai redukció, *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 12 (2), 80–103. DOI: <https://doi.org/10.14232/tnfef.2022.2.80-103>
- MARDER, MICHAEL (2013): *Plant Thinking. A Philosophy of Vegetal Life*, New York, Columbia University Press.
- MARGULIS, LYNN (2000): *Az együttélés bolygója*, Budapest, Vince.
- MERCHANT, CAROLYN (1980): *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*, New York, HarperCollins.
- NEMES Z. MÁRIÓ (2015): *Képkalkotó elevenség. Esztétika és antropológia a humanitás határvidékén*, Budapest, L'Harmattan.
- NEMES Z. MÁRIÓ (2023): Going viral: The media anthropology of the “quarantine subject” in the context of biopolitics and psychopolitics, *Hungarian Journal of*

- English and American Studies*, 29 (1), 121–142. DOI: <https://doi.org/10.30608/hjeas/2023/29/1/7>
- NEWMAN, SAUL (2002): Max Stirner and the politics of posthumanism, *Contemporary Political Theory*, 1, 221–238. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.cpt.9300038>
- PHIRI, MADALITSO Z. (2024): The ideology of epistemicide, in SANNI, JOHN SODIQ – PHIRI, MADALITSO ZILILO (szerk.): *Monuments and Memory in Africa*, London, Palgrave Macmillan, 12–36. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003432876-2>
- PLUMWOOD, VAL (1993): *Feminism and the Mastery of Nature*, Abingdon, Routledge.
- PORPORA, DOUGLAS V. (2017): Dehumanization in theory: anti-humanism, non-humanism, post-humanism, and trans-humanism, *Journal of Critical Realism*, 16 (4), 353–367. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767430.2017.1340010>
- PRESCOD-WEINSTEIN, CHANDA (2020): Making black women scientists under white empiricism: the racialization of epistemology in physics, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 45 (2), 421–447. DOI: <https://doi.org/10.1086/704991>
- PUIG DE LA BELLACASA, MARÍA (2017): *Matters of Care. Speculative Ethics in More than Human Worlds*, Minneapolis, University of Minnesota Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2753906700002096>
- RODEN, DAVID (2018): Humanizmus, transzhumanizmus és poszthumanizmus, *Helikon*, 64 (4), 405–434.
- SALLEH, ARIEL (2019): Ökofeminizmus, *Fordulat*, 25, 143–158.
- SINGER, PETER (2019): *Az állatok felszabadítása*, Budapest, Oriold és Társai Kft.
- SMITH, JAMIE B. – WILLIS, EVA (2020): Interpreting posthumanism with nurse work, *Journal of Posthuman Studies*, 4 (1), 59–75. DOI: <https://doi.org/10.5325/jpoststud.4.1.0059>
- SZÉPLAKY GERDA (2023): *Sem Isten, sem állat. Fejezetek az áldozati kultúra dekonstrukciójából*, Budapest, Prae.
- TIMETO, FEDERICA (2021): Becoming-with in a compost society – Haraway beyond posthumanism, *International Journal of Sociology and Social Policy*, 41 (3–4), 315–330. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJSSP-08-2019-0158>
- VAUJANY, FRANÇOIS-XAVIER DE – GHERARDI, SILVIA – SILVA, POLYANA (szerk.) (2024): *Organization Studies and Posthumanism: Towards a More-than-Human World*, Abingdon, Routledge.
- WOLFE, CARY (2010): *What is Posthumanism?*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- WOLFE, CARY (2018): Posthumanism, in BRAIDOTTI, ROSI – HLAVAJOVA, MARIA (szerk.): *Posthuman Glossary*, London, Bloomsbury, 356–359.

Posthumanism, Care, Composting

Care After Anthropocentrism

ABSTRACT

In this article, I draw attention to a novel area of posthumanist thought and practices: the possibility of posthuman nursing. The institution of modern nursing and patient care is largely determined by humanist ideological structures. Concepts such as „person- and patient-centeredness” dominate in professional discourses relating to healthcare. According to the proponents of posthuman care, the human-centered approach is erroneous. In the Anthropocene era, we live in a time of naturecultural phenomena which necessitate a change of perspective. Posthumanist care goes beyond the human race: on a sick planet, it is impossible to talk about true „healing”. We need care that transcends the boundaries of the individual and human-centered health care systems. I propose the possibility of human composting as an ecologically aware planetary form of posthumanist care practice.

KEYWORDS: ecology, healthcare, nursing, posthumanism

LOVÁSZ ÁDÁM | Filozófus, az ELTE BTK Filozófia Intézetének kutatója. A posztantropocentrikus irányzatok, valamint a kortárs politikaelmélet és a folyamatfilozófia vannak érdeklődése homlokterében. Számos monográfia és tanulmány szerzője, társszerzője. Rendszeres ismeretterjesztési munkát is végez.